

Б.Л.Тевлін

УРОК У МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

У наш час сільські школи є наймасовішим типом шкіл. Наприклад, у Черкаській області 78% шкіл розташовані в сільській місцевості, в цих школах працює 57% педагогів. Стан і рівень навчально-виховної роботи сільської школи суттєво впливають на соціальний розвиток села, закріплення молоді, підвищення культурного рівня сільського населення, вирішення демографічних проблем у селі.

Одна з важливих характеристик сучасної сільської школи – її малокомплектність, тобто відсутність паралельних класів, мала їх наповнюваність (від 6 до 8-10 учнів), нерідко відсутність окремих класів. Слід відзначити, що у зв'язку з відомими соціально-економічними умовами кількість малокомплектних шкіл у сільській місцевості невпинно зростає.

Мала наповнюваність, відсутність деяких класів висуває проблему особливої організації і методики навчально-виховної роботи, тому що створюються умови для кращого навчання і виховання дітей, більш ефективного педагогічного спілкування і психологічного контакту. Поряд з цим у малокомплектних класах більш відсутні різного роду педагогічні проблеми. У таких класах немає можливості орієнтуватися на певного середнього учня, тут всі учні на виду зі своїми здібностями, можливостями, інтересами чи затрудненнями.

Навчальні завдання легше реалізуються, коли клас гомогенний, тобто в ньому підібрані діти приблизно одного психофізіологічного типу, близькі за рівнем сприймання, пам'яті, стійкості основних психічних процесів. У такому випадку навчальний процес спрямовується на реалізацію загальної мети, проходить в однаковому темпі для всіх учнів.

На практиці ми найчастіше зустрічаємося з неоднорідними класами, учнів у яких можна умовно поділити на три групи за рівнем зрівноваженості психічних процесів збудження і гальмування. До першої групи належать учні, в яких процес гальмування переважає збудження; до другої – учні, в яких процес збудження переважає процес гальмування; до третьої учні, в яких ці процеси зрівноважені.

Зрозуміло, що це впливає на пізнавальну діяльність учнів і повинно враховуватися при організації навчально-виховного процесу.

Фронтально-усереднена система організації уроків, яка використовується в класах з великою наповнюваністю учнів, втрачає свою ефективність у малочисельних класах, тому що не враховує в певній мірі навчальні можливості кожного учня, ні специфіку навчання в малому колективі, де відсутня особлива емоційна атмосфера змагання в оволодінні знаннями, немає боротьби між учнями за встановлення лідерства чи збереження за собою певного положення, відсутня й атмосфера ділового співробітництва, характерна для великих груп школярів і спрямована на активну діяльність кожного з них.

Тому при побудові уроку слід це враховувати і передусім грамотно використати ті додаткові можливості в організації навчально-пізнавальної діяльності, які є в учителя, який працює в малочисельному класі. Мова йде про широку диференціацію навчальної роботи, особистісне спілкування з кожним учнем, спрощення керівництва самостійною роботою школярів, організацію контролю і самоконтролю.

У таких класах чітко виступають індивідуальні особливості учнів, рівень розвитку кожного з них.

Форми організації навчального процесу в малокомплектній школі використовуються як традиційні (але пристосовані до умов такого типу шкіл), так і нові, які практикуються вчителями-новаторами і спрямовані на підвищення самостійності учнів.

Зупинимося на деяких з них.

Взаємне навчання учнів. Значний ефект в організації взаємодопомоги і взаємоконтролю школярів дає система їхнього взаємного навчання.

В основу покладено групову форму організації навчальної діяльності учнів. Клас поділяється на групи взаємонавчання по 3-5 школярів. З числа найбільш підготовлених учнів (бажано з третьої групи за рівнем зрівноваженості психічних процесів) у кожній групі обирається командир. Усі інші учні розбиваються на пари, в яких організовується систематичне навчання один одного: спочатку один учень пояснює іншому матеріал, що вивчається, і перевіряє рівень його засвоєння „напарником”, потім учні кожної пари міняються ролями. При цьому до пояснення матеріалу всі учні ретельно готуються. Якщо школярі не змогли розібратися самостійно з навчальним матеріалом, їх консулює, їм пояснює командир групи, який потім після взаємного навчання проводить залік з питання, яке вивчалось.

Командири груп консулюються в учителя, який звертає увагу на головне в матеріалі, що вивчається, роз’яснює найбільш складні питання, рекомендує для самостійного вивчення необхідну літературу, організовує і скеровує діяльність груп. Командири груп допомагають учителю в перевірці домашніх завдань, підготовці до проведення практичних, лабораторних робіт. Якщо вчитель працює з учнями іншого класу (при одночасному проведенні уроку в двох класах), його функції на той час виконує один з командирів груп. Зрозуміло, що дії командира групи заздалегідь погоджуються з учителем.

Одна з форм роботи в малокомплектних класах, яка добре себе зарекомендувала на практиці, – робота вчителя в об’єднаному по вертикалі класі. Це дозволяє зняти ряд негативних процесів, обумовлених малою кількістю учнів у класі, застосовувати інтерактивні методики навчання. Мова йде про проведення об’єднаних уроків у класі-комплекті, в якому працює один учитель. Під класом-комплектком ми розуміємо об’єднані малочисельні класи (наприклад, 5-й і 6-й, або 7-й і 8-й, або 7-8-9-й) в один клас, в якому навчаються різновікові учні. В такому колективі працює один учитель за спеціальною програмою, яка відповідає передусім вимогам обов’язкового мінімуму змісту основної освіти і яка складена на основі двох ознак:

однотемні (коли вивчаються однотипні, але на різних рівнях) і різнотемні (коли учні виконують один вид діяльності).

Приклади однотемних уроків

з математики:

- додавання дробів з однаковими знаменниками (5 клас) і з різними знаменниками (6 клас);
- розв’язання текстових задач з допомогою лінійних рівнянь (7 клас) і з допомогою квадратних рівнянь (8 клас);

з фізики:

- „Взаємодія тіл” (механічний рух, рівномірний рух, швидкість, інерція, взаємодія тіл, маса, сила) – 7 клас і „Основи кінематики” (механічний рух, шлях і переміщення, миттєва швидкість, прискорення, рівномірний і рівноприскорений прямолінійний рух) та „Основи динаміки” (маса тіла, сила тощо) – 9 клас;
- „Початкові відомості про будову речовини” (молекули, дифузія, рух молекул, зв’язок температури тіла зі швидкістю руху його молекул, різні стани речовини та їх пояснення на основі молекулярно-кінетичних уявлень) – 7 клас та „Теплові явища” (тепловий рух, внутрішня енергія тощо) – 8 клас;

з біології:

- об’єднаний урок (2 години) для учнів 6, 7, 8 класів з теми „Клітина”.

Приклади різнотемних уроків:

- уроки розв’язування задач (розрахункових, експериментальних, якісних);
- уроки-лабораторні, практичні роботи;
- уроки повторення навчального матеріалу, уроки-конференції;
- уроки-контрольні роботи, уроки-заліки;
- уроки самостійної роботи з додатковою літературою тощо.

Розглянемо, наприклад, варіант проведення уроку алгебри для учнів 7-х і 8-х класів з теми „Розв’язання тестових задач з допомогою рівнянь”.

Етапи уроку:

7 клас	8 клас
1. Організаційний момент. Робота вчителя з учнями.	
2. Повторення вивченого раніше матеріалу. Робота учнів у парах.	
3. Формування вмінь розв’язувати тестові задачі з допомогою рівнянь. Розв’язування задач з учнями обох класів під керівництвом учителя.	
4. Самостійна робота учнів. Завершення розв’язування задачі для 7-го класу, розв’язування 1-2 задач з підручника чи з інших дидактичних матеріалів.	4. Робота учнів під керівництвом учителя. Завершення розв’язування задачі для 8 класу, аналіз отриманої відповіді. Розв’язування наступної задачі.

5. Корегування умінь учнів. Перевірка виконаної самостійної роботи.	5. Самостійна робота учнів. Розв'язування 1-2-х задач з підручника чи інших дидактичних
6. Підведення підсумків. Домашнє завдання.	

Проаналізувавши проведення подібних уроків, можна навести ряд позитивних факторів, які свідчать на їхню користь. На таких уроках учні:

- не знаходяться всі 45 хвилин уроку під нагальним контролем учителя, тим самим створюються передумови для зменшення нервового напруження;
- привчаються до співробітництва з учнями інших класів, що позитивно впливає на їхні взаємостосунки;
- отримують додаткові стимули до учіння;
- учні-старшокласники відчувають себе начебто відповідальними за роботу молодших учнів, тому ставляться з повною відповідальністю до підготовки до подібних уроків і роботи на них.

Учителі від проведення таких уроків:

- отримують стимул до творчості, тому що підготовка до проведення подібних уроків кожного разу вимагає пошуку нових форм проведення занять, використання інтерактивних методик;
- відчувають моральне задоволення, тому що спостерігають значно більший позитивний ефект від проведення подібних уроків.

Зауважимо також, що робота в класах-комплектах допомагає учителю фізичної культури більш ефективно формувати в учнів елементи занять колективними видами спорту (футбол, волейбол, баскетбол), учителю музики – вчити учнів співати в хорі тощо.

Робота в малокомплектних класах дозволяє використовувати особливі варіанти перевірки виконання домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, його закріплення тощо.

Наприклад, на уроках хімії, фізики можна частину демонстраційних дослідів замінити фронтальним експериментом учнів, який, як відомо, більш ефективний для вироблення практичних умінь і навичок школярів, більш глибокого усвідомлення навчального матеріалу.

З'являється унікальна можливість використання засобів навчання, зокрема, технічних засобів. Так, один учень може виконувати диктант (фізичний, хімічний, біологічний тощо) за допомогою магнітофона, інший – розв'язувати задачу або працювати з додатковою науково-популярною літературою, третій – перевіряти свої знання за допомогою контрольного пристрою тощо.

Великі можливості відкриваються в класах з малою наповнюваністю учнів для індивідуалізації навчання. Адже нерідко учень незадовільно засвоює навчальний матеріал внаслідок того, що до нього пред'являються неадекватні – завищені вимоги. Ми вважаємо, що педагогу необхідно виявляти, до якої форми вивчення програмового матеріалу більш схильний

учень, і саме її використовувати при роботі з ним. Наприклад, виявивши учнів, схильних до експериментування, вчитель плануючи урок, готує спеціально для них серію експериментальних завдань. Для учнів, схильних до теоретичного мислення, вчитель готує серію завдань іншого роду, особливу увагу приділяючи аналізу навчального матеріалу. Такі учні більш схильні до самостійного висунення гіпотези і теоретичної її перевірки. Значне місце в роботі з цією категорією учнів займає розв'язування задач, самостійна робота школярів з навчальною літературою. При формуванні практичних умінь і навичок цих школярів варто вимагати виконання завдань репродуктивного рівня засвоєння.

Важливе завдання вчителів, які працюють у малокомплектних школах, – навчити школярів загальним прийомам і вмінням навчальної праці, оволодівши якими вони зможуть виробити свої індивідуальні прийоми.

Можна виділити такі групи необхідних умінь:

- пізнавальні – при роботі з різними джерелами (літературними – науково-популярна література, енциклопедії, словники тощо; аудіо-візуальними – лекція, повідомлення товаришів, перегляд кінофільму, телепередачі тощо, графічні джерела);
- уміння розумової діяльності (порівняння, узагальнення, класифікація, аналіз, зіставлення і т. ін.);
- способи самоорганізації діяльності (вибір джерел пізнання, планування, організація робочого місця, самоконтроль).

Учитель повинен здійснювати систематичну, цілеспрямовану роботу для створення умов, необхідних для формування цих умінь, зокрема:

- підбір, використання необхідних завдань з кожного предмета;
- застосування активних форм пізнавальної діяльності (творчі майстерні, проект, занурення, завдання дослідницького змісту тощо).

Особливістю роботи з учнями в малокомплектних класах є і та обставина, що частину уроку обов'язково слід відводити на самостійну роботу учнів, адже саме цей вид діяльності найкраще формує любов до навчальної праці. Тому вчитель повинен правильно організувати цю роботу, приділяючи необхідну увагу підбору дидактичних завдань з урахуванням індивідуальних можливостей кожного учня, збереженню цілеспрямованої допомоги школярам (забезпечити пам'ятками і порадами з організації раціональної роботи з підручником; порадами щодо написання конспектів, виконання практичних, лабораторних робіт, розв'язування задач; складання карток-підказок на допомогу учням по кожному конкретному складному питанню і т. ін.). Потребує переосмислення система контролю навчальних досягнень учнів.

До перспективних напрямків удосконалення системи контролю за роботою учнів малокомплектних шкіл можна віднести уроки-заліки, завдяки яким можна суттєво зменшити кількість різного роду опитувань. Адже, враховуючи малу наповнюваність класів, учні постійно перебувають у стані

емоційного напруження протягом усього уроку, готуючись до відповіді. Оцінка, яку при цьому отримує учень, втрачає свою вагомість.

При проведенні уроків-заліків можна дієво реалізувати принципи диференціації навчальної роботи, спростити керівництво самостійною роботою школярів, більш ефективно організувати систему контролю і самоконтролю і в той же час активізувати особистісне спілкування з кожним учнем.

Завдання, які пропонуються учням на уроках-заліках, можна розділити на три основні групи.

До першої групи варто віднести завдання, успішне виконання яких свідчить про міцність запам'ятовування учнем навчального матеріалу і правильне його відтворення. До цієї групи належать питання в основному репродуктивного характеру, які вимагають відтворення учнями основних фактів, законів, правил, символів.

До другої групи відносяться питання, успішне виконання яких служить доказом розуміння учнем навчального матеріалу і свідомого його використання. Питання, віднесені до цієї групи, перевіряють правильність уявлень учнів, пов'язаних з тим чи іншим фактом, положенням, законом тощо. Система таких завдань складається по всьому вивченому матеріалу, але вона повинна бути менш деталізованою, порівнюючи з попередніми завданнями і передбачати інтеграцію найпростіших уявлень, взаємопов'язаних умінь.

Третю групу складають такі завдання, успішне виконання яких свідчить про вільне володіння учнем знаннями, вміннями та навичками, які вивчалися. Цю групу складають головним чином питання на застосування вмінь та навичок у змінених ситуаціях, завдання творчого, пошукового характеру.

Завдання другої та третьої груп варто диференціювати за рівнем складності на два чи три варіанти і пропонувати учням на основі їх побажань.

Правильне виконання 60% завдань першої групи і такої ж кількості завдань другої групи свідчить про задовільне засвоєння учнем навчального матеріалу і може бути оцінено від чотирьох до шести балів.

Успішне виконання 75% завдань першої групи, такої ж кількості завдань другої групи і половини завдань третьої групи свідчить про більш високий рівень засвоєння навчального матеріалу і може бути оцінено від семи до дев'яти балів.

Правильне виконання 90% завдань першої групи, такої ж кількості завдань другої групи і не менш, ніж 75% завдань третьої групи свідчить про відмінне засвоєння учнями навчального матеріалу і оцінюється від десяти до дванадцяти балів.

У результаті проведених досліджень можна стверджувати, що запропонована методика роботи з учнями малокомплектних шкіл сприяє підвищенню їх пізнавального рівня, розвитку природних здібностей і нахилів кожного учня.

Список використаних джерел

1. Кондратенков А.Е., Осовский Е.Г. Сельская малокомплектная школа как объект научного исследования // Совершенствование работы сельской школы: Сб-к, – Смоленск, 1989.
2. Ивлиева Елена. Преподавание математики в малочисленной сельской школе // Сельская школа. – 2004. – №1. – С.48-56.
3. Ерхова Надежда. Уроки биологии в малочисленной сельской школе // Сельская школа. – 2003. – №5. – С.85-92.
4. Каменецкий С.Е., Солодухин Н.А. Совершенствование обучения физике в малокомплектной сельской школе // Физика в школе. – 1987. – №6. – С.37-41.
5. Макарова С., Иванова Е. Метод проектов в малокомплектной школе. // Сельская школа. – 2004. – №2. – С.75-77.
6. Зайкин М.И. Уроки-зачёты в малочисленных классах // Физика в школе. – 1991. – №5. – С.46-50.
7. Сільська малокомплектна школа: проблеми, пошуки, досвід // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Черкаси, 1998.